

Valeria Graziano

ŽIVOTNA VJEŠTINA RAJE: INSTITUCIONALNO KRPARENJE I PUČKI ILEGALIZMI¹

SAŽETAK

Ovaj je esej dio tekućeg kulturnog projekta nazvanog „Figure it Out: The Art of Living Through System Failures“ („Skužiti kako: Umijeće preživljavanja zatajenja sustava“). „Skužiti kako“ uključuje kulturne organizacije Drugo more (Rijeka, Hrvatska), Kiosk (Beograd, Srbija), La Labomedia (Orléans, Francuska), Unfinished Fn (Malta), Vektor (Atena, Grčka); umjetničke kolektive ŠKART (Beograd, Srbija), RYBN.org (Pariz, Francuska) i Mediengruppe Bitnik (Berlin, Njemačka), te istraživače Maru Ferreri, Valeriu Graziano, Marcella Marsa, Tomislava Medaka. Partneri će raditi s različitim zajednicama i uključiti ih, šireći njihove priče kroz umjetničke produkcije, izložbe, jedan radijski festival, krijesove i webzine. Projekt su financijski podržali Europska unija, Ministarstvo kulture i medija, te Ured za udruge Republike Hrvatske.

KLJUČNE REČI

Institucionalno krparenje, pučki ilegalizmi, domišljatost, birokratska subverzija, neformalne ekonomije

Kako ga imenovati?

Nalog „Snadi se, družo“ bio je uobičajena fraza koju se koristilo u bivšoj Jugoslaviji. Nastao je u Drugom svjetskom ratu, a ukazivao je na to da su partizani u svojim akcijama morali iznalaziti rješenja pod krajnje nepovoljnim uvjetima. Dobivši upute za naizgled nemoguću misiju, pripadnici partizanskih odreda često bi pitali: „Ali kako da to uradim?“; na što bi odgovor često bio, „Snadi se, družo“. Kasnije, tokom socijalističkoga razdoblja, taj će se izraz koristiti za oblike prakse koje su ljudi smišljali noseći se s birokratskim ili materijalnim preprekama u svakodnevnom životu: praksa lovljenja prečica kako bi se izigralo birokratske procedure i drugih

¹ Termin *ilegalizmi* vuče porijeklo iz rasprava u kojima su najistaknutiji sudionici bili Sartre i Foucault, a koje su predmet i ovog oglada. Kako bismo ostali u duhu te rasprave i terminologije, pojam prenosimo direktno, umjesto u nekoj verziji *bezakonja*, *nezakonitosti* ili slično (*prim. prev.*).

nedopuštenih aktivnosti manjih razmjera poput krijumčarenja zapadne odjeće (u žargonu šana), ili pak sitnih krađa ili prisvajanja, kakva je opstajala u socijalističkoj Jugoslaviji. Ovakvo korištenje izraza ukazivalo je na potencijalne nedorečenosti unutar novoga sustava osnovanog osmišljanjem pravednijih mehanizama preraspodjele. Pa ipak, bilo bi nepromišljeno odbaciti to kao puke geste rezidualnog buržujskog egoizma, jer su njihovi protagonisti često bili one klase lumpenproletarijata koje su prednosti socijalističke modernosti dosezale zadnje, i u najmanjoj mjeri, premda su već bile u cjelosti ostvarene njenom libidinoznom ekonomijom (klasičan primjer „snađi se, družē“ bio bi krađa materijala s gradilišta kako bi se izgradila vlastita nelegalna vikendica). „Snađi se, družē“ poprimilo je još jednu konotaciju kada ga se nastavilo zazivati i prakticirati tokom nevolja jugoslavenskih ratova i njihovih posljedica. U tom novom kontekstu ono je počelo ukazivati i na niz postupaka poput krijumčarenja hrane, koji su postali nužni za preživljavanje.

Izraz „Snađi se, družē“ i danas se može čuti na području bivše Jugoslavije. Prilagođava se novim izazovima i održava se u kulturnome leksikonu. U današnjim vremenima dolazi do izraza u neformalnim ekonomijama poput divljih tržnica i buvljaka, no onkraj toga on označava stav i vještinu *hakiranja* sustava ili situacija kako bi ih se preokrenulo u vlastitu korist.

Ukratko, konkretna povijest jugoslavenskog izraza „Snađi se, družē“ otvara nepregledan opseg problematike kad ju se promatra s gledišta suvremene kritičke teorije: je li putanja njegovih upotreba znak propadanja njegovog političkog značaja, kvarenja izvornog etosa visokih vrijednosti oslobođenja od nacifašizma u banalnost svakodnevnog života tokom socijalizma do golog opstanka tokom ratova '90-ih? Ili bi bilo također moguće i legitimno ponovno pripisati različito, no ne i umanjeno značenje tome luku, ukazujući na kontinuitet između junaštva koje se iziskuje od partizanstva i drugih vrsta znakovite politike, mada izvođenih u smanjenom doživljaju? Drugim riječima, koji je odnos između pragmatike svakodnevnog laganja, varanja i krađe naspram sustava vlasti – niz oblika prakse koji označavam prostranijim terminom *institucionalnog krparenja* – i političke svijesti?

U tekstu koji slijedi kanim nacrtati obrise rasprave koji uokviruju fenomene pučkog ilegalizma razumljenog kao oblici prakse koji karakteriziraju tehnike institucionalnog krparenja, ili drugim riječima, tehnike neposluha i ponovnog prisvajanja resursa koji – premda nezakoniti – rasvjetljuju pojedine proturječne aspekte nekog sustava ili institucije. Moj je argument da oni sačinjavaju odgovore na aktualnu višedimenzionalnu krizu skrbi (Fraser 2016) u sve disfunkcionalnijoj javnosti i ilustriraju kako se rješenje ne može koncipirati samo kao primjenjivanje pravnih okvira. Pozivanje na sve stroža pravila i propise kao lijek za propadajući javni moral utire put samom

onom autoritarizmu koji takve mjere često teži dovesti u pitanje. Stoga u ovom pogledu želim napustiti onaj poznatiji *pars destruens* argumenta koji je primjerice povezan s rasprostranjenom korupcijom (Mungiu-Pippidi 2006; Ferragina 2009) i umjesto toga težište staviti na potencijalni *pars construens* koji ostaje otvoren u sivome području između različitih etičkih pozicija koje nastaju iz prakse krparenja s institucijama, unutar kao i izvan njih, s plebejskog stajališta. Time se mislim usmjeriti na praksu poduzimanja nezakonitih aktivnosti i strukturiranja svakodnevne egzistencije koja na nezakonit ili amoralan² način osigurava ispunjenje osnovnih potreba, pristup uslugama ili inače nedostižnim užicima, pri čemu se kršenje ili iskrivljavanje zakona tretira kao praktična životna strategija. To može uključivati ne samo aktivnosti poput džeparenja, krivotvorenja, trgovanja seksualnim uslugama ili sitnih prevara, već i aktivnosti iz domene neformalne ekonomije koje se podvrgava snažnijoj represiji i rasnom profiliranju, poput neovlaštenog uličnog trgovanja, skvotiranja, piratiziranja digitalnih sadržaja, nezakonitog priključivanja na infrastrukturnu mrežu i drugo.

Međutim, ključno je to da institucionalno krparenje također smjera tematizirati postupke onih koji u svom službenom svojstvu u ulogama poput nižerangiranih, „šalterskih“ birokrata u sistemu socijalne skrbi (Piven 1972; Prottas 1978; Lipsky 1980; Brown 1981) opetovano iskrivljuju, krše ili naprosto ignoriraju pravila kako bi proizveli povoljne rezultate za građane i ublažili štetu koju izazivaju mjere koje su rasističke, seksističke, koje diskriminiraju na temelju invaliditeta ili su na druge načine tlačiteljske.

Opisane aktivnosti ne predstavljaju samo reakciju na neposredne situacije, već i izuzetno pragmatične i opipljive oblike skrbi i samoskrbi na djelu. Takva skrb, nastala iz nužde i otpora, blisko se poklapa s antropološkim razumijevanjem skrbi kao krparenja kako su je artikulirale Annemarie Mol, Ingunn Moser i Jeannette Pols, urednice izdanja *Skrb u praksi. O krparenju u klinikama, domovima i na farmama* [*Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes and Farms*] (2010). Oksfordski rječnik engleskoga jezika krparenje definira kao „pokušaj da se nešto popravi na neobavezan i nasumičan način“, no Mol i suautorice krparenje shvaćaju kao jedan od temeljnih pojmova prakse „dobre skrbi“ unutar i izvan institucija, kao mješavinu eksperimentiranja i improvizacije koja ima kapacitet da „drži na okupu nešto što se nužno ne drži na okupu“ (Law 2010). Promatrajući takvu nezakonitu praksu kao oblik institucionalnoga krparenja želim premostiti jaz između osobne i systemske dimenzije djelatnosti, ističući kako se pojedinci i skupine snalaze i sporazumijevaju unutar danih okvira i ograničenja.

² *Amoralno* u smislu *izvan okvira moralnosti*, nasuprot *nemoralnome – immoral* – kao u suprotnosti s moralnim načelima (*prim. prev.*).

Na temelju ovoga uvida krparenje je moguće razumjeti kao specifičan oblik skrbi koji je u recentnoj znanstvenoj produkciji o toj temi uvelike zanemaren. Za institucionalno krparenje bi međutim bili osobito podesni doprinosi antropologa Davida Graebera, koji je skrb definirao kao „rad usmjeren na održavanje ili uvećavanje slobode druge osobe“. Tako se institucionalno krparenje može postaviti kao specifična praksa slobode koju karakterizira nalaženje zaobilaznih rješenja, prilagodbi i alata za unapređivanje vlastitog i tuđeg kapaciteta da se slobodno postupa unutar disfunkcionalne institucionalne okoline izgrađene na dinamici nejednake moći.

Na temelju ovog uvida, institucionalno krparenje se javlja kao zaseban oblik djelovanja na koji se u novijem znanstvenom diskursu nije obraćalo dovoljno pažnje. Skrb, u definiciji antropologa Davida Graebera kao „rad usmjeren na održavanje ili uvećavanje slobode druge osobe“, sačinjava jezgru institucionalnog krparenja. Tu se praksu može koncipirati kao strateško prakticiranje slobode, pri čemu pojedinci kreativno primjenjuju zaobilazna rješenja, prilagodbe i sredstva za širenje vlastite i tuđe sposobnosti da slobodno djeluju unutar ograničenja disfunkcionalnih institucionalnih sustava karakteriziranih dinamikom nejednake moći.

U prvom dijelu ovog ogleada razmotrit ću neke suvremene načine na koje se ovome pitanju pristupalo s određenih političkih stajališta u suvremenom diskursu. U drugom dijelu ogleada pružam kratku povijesnu genealogiju nekih intelektualnih rasprava koje su propitivale odnos kršenja zakona s društvenim životom, s društvenim pokretima revolucionarnih ciljeva, kao i s razumijevanjem odnosa moći općenito. Ono što je specifično za svaki od tih odnosa jest način na koji to nisu puke akademske diskusije, već su situirane u specifičnim kontekstima borbi.

Između juga i jugoistoka

Suvremeni prikazi institucionalnog krparenja raštrkani su širom niza disciplina, jednako raznolikih koliko su to i njegove situirane prakse i znanja. Primjerice, u *Vrijeme za jugaad: ekologije svakodnevnog hakiranja u Indiji* [*Jugaad Time: Ecologies of Everyday Hacking in India*] (2019), Amit Rai izvještava o tome kako je u Indiji praksa *jugaad* – nalaženja vlastoručnih³ rješenja ili *hackova* za rješavanje problema – nastala iz subalternih strategija nošenja sa siromaštvom, diskriminacijom i nasiljem, no kako ju se danas na problematičan način u literaturi menadžmenta uzdiže kao oblik remetilačke⁴

³ Ovako prevodimo uvriježeni naziv *Do It Yourself* (prim. prev.).

⁴ *Disruptive*, riječ koja se, osobito u Silicijskoj dolini, koristi za oblike poslovne prakse koja „remeti *status quo*“ u svrhu rasta i inovacije (prim. prev.).

inovacije. Rai istražuje kako ta praksa djeluje ne samo kao strategija preživljavanja za ljude u ekonomski nepovoljnom položaju, već i kao modus kreativnog nošenja s materijalnim i tehnološkim ograničenjima svakodnevnoga života. Rai ispituje različite studije slučaja i narative koji prikazuju etos *jugaad*-a na djelu, od inovacija odozdo u poljoprivredi ili zdravstvenoj skrbi do digitalnih *hackova* i zaobilaznih rješenja u tehnološkom sektoru. Pritom dovodi u pitanje zapadnocentrične perspektive o inovaciji i poduzetništvu, tvrdeći da praksa *jugaad* pruža vrijedne uvide u alternativne oblike kreativnosti i snalazljivosti koje srednjostrujaški diskursi o inovaciji često previdaju. Pa ipak, ta se knjiga i kritički bavi romantiziranjem *jugaad*-a s njegovim populariziranjem u literaturi o menadžmentu kao nečega što predstavlja naprosto oblik čuvarne inovacije. Rai razmatra potencijal *jugaad*-a kao kritike kapitalističkih modela proizvodnje i otpora spram njih, dok istovremeno priznaje rizike prekarnosti i izrabljivanja koji mogu pratiti glorifikaciju neformalnosti i samodostatnosti.

U knjizi *Neoliberalizam odozdo: popularna pragmatika i barokna ekonomija* [*Neoliberalism from Below: Popular Pragmatics and Baroque Economies*], sociologinja Veronica Gago gradi na pojmovnoj kategoriji „baroknoga“ i širi je kako bi kritički preispitala kako se neoliberalizam doživljava, kako se kroza nj probija, i kako mu se odupire 'odozdo' u Latinskoj Americi, s osobitim težištem na najveću nezakonitu tržnicu na otvorenome u Buenos Airesu, La Saladu. Ta knjiga, objavljena 2017, dovodi u pitanje konvencionalne narative koji neoliberalizam prikazuju isključivo kao nešto što odozgo nameću financijske institucije i države, zalažući se umjesto toga za nijansiranije razumijevanje neoliberalizma kao kompleksnog procesa kojeg također aktivno oblikuju prakse i strategije onih kojima on teži upravljati. Njen opis „baroknoga“ temelji se na definiciji suvremene prostornosti Aihwe Ong (2006) kao „barokne ekologije“ i rada Álvара Garcíа Linere (2001) na „baroknoj modernosti“, ali i – premda bez izravnog spominjanja – na *Modernost baroka* [*La Modernidad de lo Barroco*] (1998) Bolívara Echeverría, te opisuje naročiti latinoamerički način doživljavanja i borbe protiv kolonijalizma i kapitalizma, koji obilježavaju „raznorodne zone“ „vremenskih pregibanja“ (Gago 2017:21), „papazjanijska“ (*ibid.*:69) mješavina prilagodbe, otpora i inovacije, te „simultano supostojanje modusa“ koje istovremeno dovodi u pitanje „romantične totalitete“ modernosti i kompetitivnu racionalnost neoliberalizma. Njezino vlastito teoretiziranje baroknoga počiva na dvama postulatima: prvi, „neformalnost“ koju definira „ne negativno, njenim odnosom spram normativnih definicija zakonitoga i protuzakonitoga, već pozitivno, njenim inovativnim karakterom te stoga njenom dimenzijom prakse koja traži nove oblike“, „instituirajući je izvor“ realnosti (Gago 2017:15); i drugi, prema kojemu je neformalnost sila

koja neoliberalno stvaranje vrijednosti može dovesti u krizu jer je „izvor nesumjerljivosti“ obilježene „izlijevanjem, intenzitetom i preklapanjem, heterogenim elementima koji interveniraju u stvaranju vrijednosti“ (*ibid.*).

Gago ono barokno jukstaponira više materijalističkome pojmu „pučke pragmatike“ kako bi opisala konkretne strategije kojima se marginalizirane zajednice koriste kako bi se snalazile u prilikama i izazovima koje predstavlja neoliberalizam, te ih ponekad i iskoristile. Takva praksa uključuje neformalne privredne aktivnosti, mreže razmjene i različite oblike kolektivne organizacije koje funkcioniraju izvan, ili na marginama, formalne ekonomije i legitimnog građanstva. Ona tvrdi da upuštanjem u takve prakse pojedinci i zajednice ne samo da uspijevaju preživjeti u neoliberalnom kontekstu, već i stvaraju alternativne prostore društvene i ekonomske interakcije koji dovode u pitanje njegovu logiku.

U Europi su proces monetarne integracije 1990-ih pratile intenzivne političke debate i ponovno javljanje starih stereotipa u medijskom diskursu, nagoviještajući političku nelagodu spram potencijalnih kulturnih crta koje bi na sličan način mogle ometati neoliberalne financijske reforme. Tako je u članku datiranome 6. studenoga 1996. *The Wall Street Journal* uveo kraticu PIGS za četiri južnoeuropske države (Portugal, Italija, Grčka i Španjolska), pričvrstivši tako negativnu etiketu njihovim kulturnim nastojanjima, „mediteransku indolenciju, rastrošnost, korupciju, nedostatak pravila, odsustvo one etike rigoroznosti i poslovnosti, umjerenosti i rada koju je Max Weber već bio postavio kao uvjet *sine qua non* kapitalizma“ (Curcio 2012).⁵

I doista, u Italiji, jednoj od zemalja PIGS, južni način življenja je odavna predmet usijanih političkih rasprava, koje su osobito pokrenula razmišljanja Antonija Gramscija o *južnome pitanju* (1926), u kojem je utemeljitelj talijanske komunističke partije ispitivao ekonomsku i socijalnu podjelu između talijanskog industrijskog sjevera i poljoprivrednog juga, pripisavši kriminalitet juga socioekonomskom zanemarivanju od strane države, a ne tek pukom bezakonju. On je tvrdio da su zločinačke organizacije poput mafije nastale kao oblik alternativnog upravljanja, ispunivši vakuum koji je nastao odsustvom države, pružanjem osnovnih usluga i zaštite, sprečavajući nastanak svijesti ujedinjene radničke klase nužne za sukobljavanje s buržoazijom. Filozof Benedetto Croce je već u 1920-ima skrenuo pažnju na traktat iz 1600-tih napuljskog pisca Torquata Accetta naslovljen „O poštenom obmanjivanju“ [„Della dissimulazione onesta“]. Taj tekst, objavljen 1641, bavi se etičkim aspektima određenih ponašanja

⁵ Ta kratica, koja se igra suzvučjem s engleskom riječju za svinju, nadomjestila je raniju etiketu „zemalja *Club Med-a*“, koju se koristilo početkom 1990-ih. Desetljeće kasnije, u vrijeme nakon financijskog kolapsa 2008, ona se promijenila u PIIGS, da uključi Irsku, koja se u to doba mučila da implementira politiku štednje.

u politici i svakodnevnom životu, doprinoseći široj debati unutar „Akademije dokolice“, književne institucije fokusirane na „umjetnost slobodnoga vremena“. Accetto obmanjivanje – prikriivanje istine bez laganja – smatra pravom renesansnom umjetnošću, odnosno *techne* koja iziskuje moralnu disciplinu, i koja se predstavlja kao strategija za nošenje sa surovim realnostima tako da se održi vrlina i istina. Razmišljajući o južnoj Italiji, Walter Benjamin je skovao pojam „poroznosti“ kako bi objasnio napuljsku drugost, koju je usporedio s njemačkom racionalnošću. Dok ga je Berlin podsjećao na kasarnu, Napulj je vidio kao mjesto na kojem se nijednu formu – bilo društvenu ili arhitektonsku – ne bi smjelo uzeti kao trajnu, mjesto gdje je sve u stalnom stanju transformacije i ponovne prilagodbe. Čak je i Alfred Sohn-Rethel u svojem *Idealu pokvarenoga: o napuljskome pristupu tehničkim stvarima* [*The Ideal of the Broken Down: On the Neapolitan Approach to Things Technical*] (1926) razmišljao o tome kako u siromaštvom pogođenoj napuljskoj svakodnevnici tehnički predmeti modernosti svoju pravilnu društvenu upotrebu stječu tek kad se pokvare i budu nanovo upotrijebljeni „stručnošću krparenja“ (Sohn-Rethel 1926), čime se 'razotuđuju' iz domene kapitalističkih roba. Nešto su recentnije suvremeni teoretičari poput Franca Cassana u *Južnjačkoj misli* [*Il Pensiero Meridiano*] (1996) i Franca Piperna u *Pohvali južnjačkoj društvenoj osviještenosti. Duh mjesta i društvena individua* [*Elogio dello spirito pubblico meridionale. Genius loci e individuo sociale*] (1997) ažurirali tu genealogiju razgovora koji nude političke upotrebe južnjačkog načina življenja. Cassano Jug promatra kao imaginativnu periferiju, opisujući ga ovako: „Općenito, u zamišljanju Sjevera, Jug postoji samo kao turistički raj ili mafijaški pakao“ (Cassano 2010). On se zalaže za ponovnu afirmaciju intelektualnog dostojanstva Juga, dovodeći u pitanje njegovo prikazivanje isključivo kroz vanjske perspektive. Cassano kroz šest eseja skicira svoju ideju *meridijanskog*⁶ stila, nastavljajući se na karakteristične pristupe Camusa i Passolinija, intelektualaca koji su kritizirali prihvaćene norme moralnosti i koji su, tvrdi Cassano, usprkos svojim različitim putanjama, dijelili posvećenost slobodi i skepsu spram institucionalizirane emancipacije.

Jedan od suosnivača *Radničke moći* [*Potere Operaio*] 1970-ih, Franco Piperno, profesor je i filozof znanosti, koji je 1990-ih bio i povjerenik za kulturu Općine Cosenza. Po njemu kriza moderne države „danas eksplođira zato što je izgubila zadnji, no ne i najmanje važan temelj koji je pružao legitimnost državi, regulaciju nacionalnoga tržišta“ (Piperno 1997:27). Pred ovom krizom, on predlaže razvrgavanje državne suverenosti i njezinu zamjenu „općinama“, koje bi reprezentirale novi politički horizont

6 *Meridione* je italijanski naziv za jug te zemlje (takoder i *Mezzogiorno*) (*prim. prev.*).

postindustrijskog društva. Pipernova južna općina je „prirodni grad, da se poslužim Marksovim terminom; grad koji ima sposobnost da se sam regulira. Grad je ono posebno mjesto, topološki jedinstveno, gdje se moć zajedničkog razuma manifestira u proizvodnji riječi, osjećaja, zakona koji takoreći eksternaliziraju specifične kvalitete mjesta, *genius loci*. [...] To potencijalno bivanje grad čini zajedničkim mjestom gdje je moguće živjeti iskustvo samoupravljanja, samoregulacije. Poanta je da za svako mjesto postoji prag ljudske suradnje od koje urbano iskustvo, politički život, zadbiva svoj oblik“ (Piperno 1997:89). Ta općina je u opreci spram prirodnoga poimanja ljudske društvenosti (*sociability*), u kojem se ljudi organiziraju u diferencirana društvena tijela, počevši od obitelji.

Ključni esej Édouarda Glissanta o *Pravu na neprozirnost* [*The Right to Opacity*] (1990) nudi još jednu važnu ulaznu točku za konceptualizaciju prakse institucionalnoga krparenja. Glissantov pojam neprozirnosti poništava jednu od osnova prosvjetiteljskog projekta time što tvrdi da su jasnoća i transparentnost daleko od toga da budu univerzalne pozitivne vrijednosti. Dapače, njih se u kolonijalizmu rutinski upotrebljavalo kako bi se reducirala tekstura raznolikih stvarnosti. Proizašavši iz otpora porobljenih ljudi spram fiksacije gospodara na njihovu mjerljivost i spoznatljivost, pravo na neprozirnost je za Glissanta utemeljiteljski teorijski pojam za filozofiju razlike koju se može rezimirati kao mogućnost pružanja gostoprimstva Druhome bez pretenzija na to da ga se svede na nešto što se može poznavati ili razumjeti. U novije vrijeme komentatori reaktiviraju pojam neprozirnosti „ne kao ugrađenu zaštitu za neku populaciju ili sumarni termin za kulturnu razliku, već prije kao političko postignuće“ (Davis 2019) relevantno za tekući rad na dekoloniziranju koji se danas odvija u institucijama poput muzeja ili visokog obrazovanja. Slično Glissantu, bejrutski umjetnik Lawrence Abu Hamdan arheološki pristupa praksi *taqiyya*, termina iz jurisprudencije šiitskog islama koji označava zakonsku iznimku za one koji pod prijetnjom proganjanja moraju prikriti svoju vjeru. Za Hamdana je *taqiyya* „priznanje da se kod slobode govora ne radi o tome da se slobodno govori, već da se ponovo stekne kontrola nad samim uvjetima pod kojima se biva saslušan“ (Hamdan 2015).

Razmatrajući skicirani korpus, smjesta postaje jasno da su kulture institucionalnog krparenja često oprostovane u smislu podjele Sjever/Jug, pri čemu se Sjever (i Zapad) identificira s produktivnom djelotvornošću... dok se Jug (i Istok) prikazuje kao njegovog defektnog dvojnika.

Boaventura de Sousa Santos, autor *Epistemologija juga* [*Epistemologies of the South*] (2015), čitatelje je podsjetio da „globalni jug nije zemljopisni pojam, premda velika većina njegovih populacija živi u zemljama južne hemisfere. Jug je metafora za ljudsku patnju koju su na globalnoj razini

izazvali kapitalizam i kolonijalizam, kao i za otpor da se nađe ili umanjni takva patnja“ (de Sousa Santos 2015:18). Kad ga se predstavi na takav preinačen način, moguće je kvalitete pripisivane Jugu mobilizirati u zao-kruženijem političkom ključu, podalje od opasnosti zemljopisnih, ili, još i gore, kulturnih, esencijalizacija, te umjesto toga našu pažnju usmjeriti na klasnu analizu sistemskih zatajenja.

Moj je argument da je podjela između Sjevera i Juga tek jedno od mnogih imena koja se daje temeljnoj podjeli između pobjednika i gubitnika kao pretpostavci normiranja društva organiziranoga kroz različite klase funkcionalne za kapitalističku proizvodnju. Nakon raspada Jugoslavije, te razlike između pobjednika i gubitnika nastavile su odražavati duboko usadene regionalne nejednakosti, koje i dalje oblikuju kulturno samopoi-manje postjugoslavenskih društava, doprinoseći razlikovanju regionalnih identiteta. U tom smislu tvrdim da je kulturalističko postavljanje institucionalnoga krparenja i dalje samo nedostatno da proizvede objašnjenje takve prakse kao i političkoga potencijala prakse poput *snadi se, družje*. Kako bi smo taj repertoar učinili politički iskoristivim, učinili ga resursom koji se čita i provodi u djelo u sadašnjem trenutku, moramo ga ponovo umetnuti u specifičan raspon rasprava i praksi koje se suočavaju s pitanjem pučkog kriminaliteta kao izravno političkog pitanja. U drugome dijelu ovog eseja dat ću obrise takve genealogije stavljajući u središte dvije scene u kojima pitanje nezakonitosti subalternoga na zasebne načine zadobiva centralno značenje za političku praksu i razgovor s temeljima u Europi: anarhistički pokreti 1920-ih i francuska militantna scena 1970-ih.

Anarhistički banditi: Ilegalizam kao pobuna

S ishodištem u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću diljem Francuske, Italije, Belgije i Švicarske, ilegalizam odgovara jednom zasebnom pristupu unutar anarhističkog pokreta, pristupu koji je svoju filozofsku okosnicu našao u bezrezervnom odbacivanju pravnih i moralnih standarda u temelju aktualne kapitalističke strukture. Praktično, ilegalizam uključuje direktne čino-ve protiv ekonomskog sustava, poput krađe, prevare i razbojstva, često kao sredstva preživljavanja za one u nesigurnim financijskim situacijama. Takvi činovi ponovnog prisvajanja nisu viđeni samo kao reakcije na očajne okolnosti, već i kao oblici direktnog otpora čija je svrha bila da nadahnu druge na revolucionarne poduhvate. Usvajanje zločinaštva kao aspekta re- volucionarnoga života potaknulo je intenzivne debate unutar anarhističkih krugova koje su se vrtile oko tjednika *L'Anarchie* i pariških *Causeries Popu- laires* (*Pučki razgovori*), foruma za diskusiju raštrkanih diljem grada. Viktor Kibalchich, glavni urednik *L'Anarchie*, sažeo je ilegalistički stav, ustvrdivši:

U običnom smislu te riječi mi ne možemo i nećemo biti poštteni. Anarhist po definiciji živi u snalaženju; za njega je rad prezira vrijedno sredstvo, poput krađe... On ne uzima u obzir nikakve konvencije koje čuvaju imovinu; za njega je sila jedino što se računa. Tako ne moramo niti odobravati niti osuđivati ilegalne akcije. Mi kažemo: one su logične. (Citirano u Simons 2013)

Anarhistička enciklopedija [*Encyclopédie anarchiste*] Sébastiena Faurea, objavljena u četiri toma između 1925. i 1934. sadrži čak četiri različite i oprečne stavke o tom pojmu, čime pruža bogato polazište za razmatranje srži stvari. Srce te kontroverze ne leži u samim akcijama, već u njihovim motivacijama i implikacijama tih motivacija po širi anarhistički projekt. Rasprava u *Encyclopédie* seže do odnosa između materijalnog ilegalizma pokretanog preživljavanjem i šire političke transformacije, ispitujući dijele li oni koji se upuštaju u ekonomski ilegalizam zajedničko tlo sa svojim intelektualno motiviranim pandanima. Povrh toga, komentatori razmatraju tanku liniju između anarhističkog prkosa i buržujskog ilegalizma, pri čemu „zločini odozgo“ ovih potonjih ne samo da se previđaju, već se glorificiraju. To istraživanje ide onkraj zakonitosti kako bi propitalo ulogu ilegalizma kao mehanizma preživljavanja, forme otpora protiv kapitalističkog izrabljivanja i društveno nametnutih fenomena poput obavezne vojne službe, ili potencijalno kao odskočnog kamena prema revolucionarnoj promjeni.

Ilegalizam je bio jedna od tema koje su očvrstnule napetosti unutar anarhističkih pokreta između kolektivističkih i individualističkih niti anarhizma, napetosti koje su, na koncu, tokom 1910-ih dovele do rascjepa između anarhokomunističkih komponenti takvih pokreta i njihovih libertarijanskih pandana. Ilegalisti koji su bili skloni kolektivističkom anarhizmu uglavnom su se zalagali za krađu kao način promicanja svojeg cilja. Središnje figure ovog pravca te prakse bili su u Francuskoj rođeni Clément Duval i Marius Jacob, čija su krivična djela imala svrhu služiti kao revolucionarni modeli i sredstva organizacije usmjerena na kultiviranje šireg pokreta otpora.

Duval se često prepoznaje kao pionir ilegalizma koji je dao znatan doprinos njegovom teorijskom utemeljenju i upuštanju u krivična djela kao oblik protesta. Njegova povezanost s *Panterom Batignollesa* [*La Panthère des Batignolles*], pariške grupe afiniteta koja je uprizorila više uličnih akcija kako bi „ugrozila policajce i kršila zakone“ (Simon 2013), istaknula je njegovu posvećenost cilju. U svojim zapisima iz zatvora on je tvrdio da „pljačka postoji samo kroz iskorištavanje čovjeka po čovjeku... kad ti društvo uskrati pravo na postojanje, moraš ga uzeti...“ (*ibid.*).

Marius Jacob bio je još jedna utjecajna ličnost koja je utjelovila tu specifičnu konjunkturu koja je ilegalizam učinila značajnim trendom unutar anarhističkih pokreta na prijelomu stoljeća, jer je združivala revolucionarne

teorije i praksu otpora. Predvodio je „Radnike noći“, kolektiv koji je odbacivao najamni rad i izveo više od stotinu provala, pri čemu su preraspodijelili ukradena dobra u protuvrijednosti oko 5 milijuna franaka. Ta skupina nije djelovala samo u Parizu, već diljem Francuske, Italije i Belgije, a mete je birala tako da potkopa bogatstvo elite, štedeći one koje je smatrala korisnima za društvo. Jacobova strategija „pacifističkog ilegalizma“ naglašavala je nenasilje, bijeg umjesto sukoba, što je njegove metode razlikovalo od metodā drugih, nasilnijih frakcija (Simon 2013; Delpech 2019).

Druga frakcija ilegalista, koja je nastala tokom *Belle Epoque*, bila je bliža filozofiji egoističkoga anarhizma Maksa Stirnera, koja je odbacivala bilo kakvu ideju o institucijama kao posrednicama ljudskih odnosa, kako bi afirmirala samozainteresiranog pojedinca kao jedini autoritet u socijalnoj sferi koju na koncu uvijek unaprijed determiniraju čisti odnosi sile. Među najistaknutijim ličnostima u ovom taboru bio je Jules Bonnot, koji je predvodio poznatu *Bandu Bonnot* u Francuskoj, kolektiv bandita s korijenima u Belgiji – koja je u to doba bila sigurno utočište za političke izbjeglice i one koji su bježali od obavezne vojne službe u Francuskoj. Taj je segment ilegalista prednost davao zločinima koje su vidjeli kao činove pobune, u odnosu na diseminaciju anarhističkih ideala drugim sredstvima (Parry, 1987).

Između tih dviju tendencija, istaknutost anarhističkog ilegalizma kao određujućeg elementa političkog diskursa i djelovanja na kraju je presahnula. Mijenjanje ekonomskog krajolika i kaznene politike doveli su do zatvaranja ili raspršivanja mnogih njegovih pristaša. Ličnosti poput Victora Sergea, nepokolebljivog zagovornika ilegalizma i suradnika Bande Bonnot, kasnije su taj pokret opisivale kao formu „kolektivnog samoubojstva“ (Serge 1978). Razmišljajući kasnije u svom životu, Marius Jacob je ogorčeno zaključio da „neravnopravna narav borbe“ krađi i sitnom kriminalitetu onemogućava da uspješno oslobodi pojedinca unutar suvremenoga društva, zaključivši da je ilegalizam kao oblik revolta u većoj mjeri izraz osobnog „temperamenta“ negoli koherentna „doktrina“ kojoj se mogu poučavati izrabljivane i subalterne klase (citirano u Imrie 1994).

Ilegalizmi 1970-ih: Sartre, maoizam, Foucault i Stranka crnih pantera

Nakon Drugog svjetskog rata, diskurs oko ilegalizma se ponovo pojavio u suvremenim razmatranjima etike preživljavanja u sjeni sistemskih nepravdi, potrage za autonomijom izvan tradicionalnih struktura rada i transformacijskim potencijalom neslaganja. Kroz tu optiku ilegalizam se ne promatra tek kao povijesni kuriozitet već kao živuće, problematično polje koje odražava još uvijek aktualne napore da se snađe u moralnim i praktičnim

izazovima života pod kapitalizmom. Eseji o odnosu između laganja i moderne politike objavljeni u reakciji na iskustvo nacifašizma, poput *Političke funkcije moderne laži* [*The Political Function of the Modern Lie*] (1943)⁸ ili *Laganja u politici* Hanne Arendt (1969) ističu napornu isprepletenost različitih režima obmanjivanja i režima moći koji na njima počivaju. Intelektualni diskurs o političkim implikacijama laganja i obmanjivanja koji su uvela temeljna djela poput Koyréovoga i Arendtinoga pripremio je tlo za šire istraživanje strategija kojima se koriste politički pokreti u svojim nastojanjima da dovedu u pitanje utemeljene strukture moći. Taj se dijalog proširio i u praktičnu domenu političkoga aktivizma, gdje su teorijske osnove obmane stavljene na kušnju realnosti političkog angažmana i otpora.

Prijelaz s raspravljanja o apstraktnoj dinamici moći i istine na ispitivanje njihove primjene u konkretnim političkim kontekstima podcrtao je evoluciju ere koju je inaugurirala 1968. Debata između figura poput Jean Paul Sartrea i suosnivača *Libération*-a, Philippea Gavija i Pierrea Victora (Bennya Lévy) ne odražava samo nastavak tih filozofskih ispitivanja, već i ilustrira kompleksnosti s kojima se suočavaju ljevičarski pokreti pri snalaženju na terenu između subverzije i participacije unutar samih sistema koje su kritizirali.

U toj debati, održanoj 1972. i ponovo tiskanoj u zbirci *Pravilno je buniti se* [*On a rasion de se Révolter*], taj trojac raspravlja o strategijama raspoloživima takozvanoj ultraljevici naspram izborne politike. Po Jean Paulu Sartreu, ljevičarski pokreti su u opasnosti da ih se pri predlaganju njihovih kandidata sabije u domenu legalizma. Sartre podržava ideju upuštanja u izbornu igru, no samo ako bi se kandidati razumjeli, i ako bi oni svoju ulogu igrali, kao čistu provokaciju, kao gotovo pa karnevalske upade denuncijacije unutar dominantnog medijskog poretka reprezentacije. Premda je ustvrdio da „nisam protiv smicalice protiv Moći, nečega što smatram vrlo prikladnim“, Sartre je upozorio na zavodljivu čar igranja po pravilima Države budući da su se mnoge skupine, od talijanske *Il Manifesto* do maoista i trockista, na koncu i same počele pozivati na same one legalističke okvire koje su htjele uništiti. Drugim riječima, „osporavati legalnost iznutra u ime legalnosti, a ne izvana, u ime legitimnosti” prema Sartreu je iluzija. Umjesto toga, on se zalagao za „jedno drugo gledište: apsolutna ilegalnost, odnosno osporavanje sistema kroz legitimnost direktne demokracije”. On kao put naprijed preporučuje reorganizaciju „sektora legitimne ilegalnosti” kroz potenciranje inicijativa poput „Crvene pomoći, organizacije koja ne izvodi štrajkove ili okupacije stambenih prostora, no kad do njih dođe, ilegalno im pomaže”.¹⁰

S druge strane, Victor je Sartreovo gledište nazvao odveć pojednostavljenim. Premda se slagao da je „Problem broj 1 od '68. širenje polja suprotstavljanja između legitimnosti i legalnosti“, također je držao da

Ne želimo da marginalne skupine budu jedine koje se bore. [...] Širenje područja suprotstavljanja ne znači samo izvođenje u tom i tom trenutku ilegalističkih akcija koje su legitimne, a u drugim trenucima legalnih akcija koje unutar institucija izazivaju određen broj proturječja. Koristio sam izraz „institucionalne subverzivne akcije“. Kad Sartre preuzme uredništvo u *La Cause du peuple* [*Stvar naroda*], u tom činu postoji legalni element, a i element koji raskrštava s legalnošću. Upravo je ta nestabilna kombinacija ono što tome činu pruža svu njegovu snagu. (Sartre, Gavi, Victor 2019)

Victorova poanta o relevantnosti institucionalnog krparenja kao nečega što nužno prati radnje izravnog kršenja zakonâ simptomatična je za političko okruženje koje je obilježilo sedamdesete, kad se svaki aspekt života, uključujući bilo čiji položaj unutar institucija, mislio i reartikulirao kroz prizmu taktičkoga pitanja o tome kako kapitalizam privesti kraju. U tom je smislu ilegalizam o kojem raspravljaju Sartre, Victor i Gavi već pitanje tehnika političkog organiziranja dostupnog pokretima u različitim stjecajima okolnosti. U tom razgovoru se pitanje subjektivirajućih učinaka počinjenja ilegalnih činova ne otvara. Subjektivitet revolucionarnih klasa se u njegovome kontekstu pretpostavlja; pitanje je radije kako njihovu silu usmjeriti u revolucionarno djelovanje, izbjegavajući greške prošlosti i greške novih napetosti koje se otvaraju unutar pokreta oko toga kako se baviti pitanjima pravde.

Foucault: Pučki ilegalizmi kao protuproduktivnost

Tokom istih tih militantnih godina Michel Foucault bio je zaokupljen pitanjima i povijestima ilegalizma iz jedne druge perspektive, pitajući se kakva produktivnost pripada „neproletariziranom plebsu“ (Foucault i dr. 2001, 1:1200, 1202), a da nije puka reakcija na sile kojima su podvrgnuti. Ako je Sartreovo težište na strateškoj uporabi ilegalnih činova kao sredstva dovođenja u pitanje kapitalističkih struktura, a potencijalno i njihova nadomještanja, pružilo temelj za razumijevanje uloge izravnog djelovanja u klimi 1970-ih, Foucault je onaj koji je taj razgovor proširio ispitujući transformacijski potencijal takvih akcija na same sudionike, čime je raspravu premjestio s izvanjskih učinaka pobune na interne procese subjektivacije i osnaživanja. Takvo napredovanje od praktičnih razmatranja revolucionarne taktike do filozofijskih implikacija takvih taktika po sebstvo i po kolektiv ilustrira ključnu evoluciju u analizi političkog otpora, naglašavajući bliski odnos između življenog iskustva, subjektiviteta i moći.

Foucaultov termin „ilegalizam“ često se na engleski netočno prevodi kao „nezakonitost“ [„illegality“], što je pogrešno tumačenje sa značajnim

implikacijama po razumijevanje njegovog genealoškog rada tijekom njegovih najaktivističких godina (Feldman 2019). Ovim se pojašnjenjem odmičemo od promatranja Foucaultovih doprinosa kao puke kronike sve djelotvornijeg motora supresije do njihovog priznanja kao militantnog istraživanja funkcioniranja moći i sila kadrih dovesti ga u pitanje na njegovom vlastitom terenu.

Foucault termin „pučki ilegalizmi“ (Foucault 2013:153) koristi kako bi opisao različite spontane činove kršenja zakona među osiromašenima, među plebsom, skitnicama i marginalcima. Kao što su istaknuli stručnjaci za Foucaulta, Alex Feldman (2019) i Delio Vasquez (2020) koji je nedavno tu temu opsežno proučio, Foucaultova razmišljanja o toj temi utemeljena su u žustrim diskusijama koje su obilježavale militantne političke krugove 1960-ih i '70-ih. To uključuje ne samo napetosti s maoizmom⁷, kao što smo već vidjeli kroz Sartreove razgovore s Gavijem i Victorom gore, već i širu kritiku marksističkog diskursa o povijesnoj (revolucionarnoj ili kontrarevolucionarnoj?) ulozi *lumpenproletarijata*, ali i uvide koji su proizašli iz antirasističkih borbi Stranke crnih pantera, koji su bili ključne intelektualne i aktivističke referentne točke za Zatvorsku informacijsku skupinu (Le Groupe d'information sur les prisons – GIP) koju je Foucault suosnovao 1970. Stranka crnih pantera se u to doba javljala kao izuzetna politička snaga sposobna u praksi kombinirati gerilske i radikalne činove samoobrane i programe doručaka za djecu i ambulantskih klinika, a u teoriji i proširiti uvide Mao Ce-tunga i Frantza Fanona u zagovaranju revolucionarnog potencijala najmarginaliziranijih lumpenproletera, koje su prikazivali kao nastajuću međunarodnu klasu koja je zahvaljujući rastućoj automatizaciji i nezaposlenosti bila spremna pokretati borbu protiv kapitalizma.

Foucaultovo ispitivanje „pučkih ilegalizama“ ističe nastanak i kriminalizaciju takvih ponašanja u ranom kapitalizmu. Taj se pojam u istaknutoj ulozi pojavljuje u njegovim predavanjima iz 1972–1973. o *Kaznenome društvu* [*La société punitive*] (1975), osobito u poglavlju „Ilegalizmi i delinkvencija“. Ovdje Foucault provodi povijesnu analizu kako bi razumio podjelu nižih klasa na „radnike“ i „delinkvente“ tokom početnih stadija modernog kapitalizma; podjelu koja se služila nizom tehnika kako bi rastrgala sveze solidarnosti između delinkvenata i njihovih društvenih miljea. On argumentira da trajna i rigorozna narav te ilegalističke svijesti i prakse među nižim klasama demonstrira ograničenja parlamentarnih i sindikalnih nastojanja da u potpunosti inkorporiraju njezin politički potencijal, što je poanta koju

⁷ Poznato je da je Foucault redovito prisustvovao događajima maoističke skupine Proleterska ljevica [Gauche Prolétarienne], koja je otvoreno podržavala nezakonite direktne akcije. Pa ipak, u „Raspravama s maoistima“ (1972) Foucault je artikulirao stajalište slično Sartreovome, jer obojica kritiziraju maoističku praksu pučkih sudova.

naglašava u zaključnim opaskama predavanja na *Collège de France* u kojima je uveo ilegalizam. U poglavlju „Ilegalizmi i delinkvencija“ *Nadzora i kazne* on dodatno analizira sedamnaesto- i osamnaestostoljetne francuske presude i komentare u tisku, osobito u fourierovskom časopisu *La Phalange* iz kasnih 1830-ih, koji je smatrao najznačajnijim dokazom političkih senzibiliteta koji su u to doba otvoreno artikulirali političku teoriju kriminala radničke klase kakvu usvaja i Foucault, dok od svojih suvremenika traži da također razmotre mogućnost da „kriminal sačinjava i politički instrument koji bi se mogao pokazati jednako dragocjenim za oslobođenje našeg društva kao što je bio i za emancipaciju crnaca“, kao i „zatvorenika“.

Foucault u istome tekstu također objašnjava da su i sami zakoni koji su redefinirali odnose vlasništva ogradili zajednička dobra i izmjestili milijune, bili „buržujski ilegalizmi“ kroz koje je nova klasa u usponu mogla iskovati svoje oblike djelovanja u pukotinama koje je otvorenima ostavila suverena moć. Kroz figuru Béassea, „trinaestogodišnjeg djeteta bez doma ili obitelji optuženog za skitnju“, Foucault otkriva samu srž velikih tjeskoba među elitama zabrinutim nad životima i djelatnostima beskućnika, odnosno „skitnica“, koje su sami stvorili otimačinom. Kao što je to jetko izrazio Vasquez, bivajući ne samo neproduktivan, već „antiproduktivan“, lutajući beskućnik bez gospodara još je opasniji od radnika koji potkrada svojeg poslodavca:

Lutajući beskućnik koji je odbio novi kapitalistički režim rada time što je umakao i „ukrao“ „potencijalno“ pretvaranje svojeg vlastitog rada u robu: tako je „ilegalizam način da se ukrade uvjet profita“ jer skitnica kapitalizmu *de facto* „krade“ vlastito tijelo. (Vasquez 2020:950)

Zaključci: Kuženje kako danas

Recentni povratak zanimanja za teoretiziranje ilegalizma, kao što se i primijetilo u novijoj znanstvenoj proizvodnji, odražava šire priznanje političkih i etičkih dimenzija takve prakse. Taj suvremeni diskurs ne vraća se samo nasljeđu figura poput Foucaulta, već razgovor situira unutar urgentnog konteksta današnjih društvenih, ekonomskih i ekoloških kriza. Stoga se praksa institucionalnog krparenja javlja kao ključna optika kroz koju valja razumjeti dinamiku moći, otpora i djelovanja u svijetu koji karakteriziraju sveprožimajući nadzor i kontrola. Nadalje, narativ *snađi se, druže* i njegovi pojmovni srodnici u suvremenoj teoriji pozivaju na ponovnu procjenu toga što sačinjava političku djelatnost i čimbeništvo (*agency*), naznačujući da akti otpora, preživljavanja i ingenioznosti nisu periferni u odnosu na političko subjektiviranje, već su važne tehnike sebstva, koje izvode situirano protivljenje dominantnim paradigmama moći i kontrole.

Ovdje je relevantno napomenuti da je znanstveni interes za Foucaultovo teoretiziranje ilegalizma vrlo recentan. Računam da ga se može smjestiti unutar novog zaokreta u političkoj filozofiji, kulturnim studijima i društvenim znanostima u kojem se ponovo vraća pitanjima koja se tiču klasnog sastava, klasne subjektivacije i klasnog čimbeništva. Taj je zaokret osobito pogodan u svjetlu novijih snažnih doprinosa koji su tokom prošlog desetljeća proizašli iz isprepletenih nastojanja kako u militantnosti, tako i u istraživanjima na područjima poput transfeminizma, antirasizma, dekolonijalizma, teorije i aktivizma kripla i ekološke pravde. Kao što je to artikulirao Vasquez, značajno je da, dok se „Nadzor i kaznu mora shvatiti kao prikaz nekih od najranijih društvenih pokreta u Europi protiv kapitalizma“ (Vasquez 2020:950), njegova je recepcija u tome smislu bila osujećena „njihovom ilegalnom naravi, kao i zbog realnosti da je u modernome društvu političko značenje zločina gotovo neizrecivo“ (Vasquez 2020:936).

Takvo prošireno izbjegavanje među kulturama ljevice da se pozabave praksom ilegalizma trenutno je pod rastućim pritiskom, osobito kad ga se razmatra sa stajališta društvenih pokreta koji se nose s tekućim kriminaliziranjem solidarnosti s migrantima bez dokumenata, populacijama beskućnika, kao i onima koji traže tjelesnu autonomiju i reproduktivno samoopredjeljenje. Međutim, kao što sam prikazala u prvome dijelu ovog oglednog eseja, suvremene debate o pučkim ilegalizmima su svakako prisutne, no tokom posljednjih desetljeća ipak najčešće artikulirane na zaobilaznije načine, što je možda i prikladno njihovoj tematici.

U ovom zaključnom dijelu ogleda želim završiti s jednim razmišljanjem u anticipaciji budućeg rada, o nekim načinima na koje genealogija političkog ilegalizma i geografija institucionalnog krparenja predstavljaju okvir za skup tendencija i konkretnih urgentnosti koje karakteriziraju aktualnu konjunkturu obilježenu pandemijom Covida-19, ubrzanim ekološkim kolapsom i upornim opstajanjem neoliberalne politike, u kojoj se još jednom rekonfiguriraju novi tereni „rata“ između ilegalizama odozgo i odozdo.

Tokom posljednja dva desetljeća svjedočimo intenziviranju uvjeta „totalne birokratizacije“ (Graeber 2015), mješavine nadziranja, kažnjavanja i institucionalnog zapostavljanja koji su već bili zaokupljali i Crne pantere, Foucaulta i njihove suvremenike. Colin Crouch (2004) je naše vrijeme opisao kao vrijeme postdemokratske pat-pozicije, u kojoj demokratske procedure u stvari prikrivaju duboko hijerarhizirane društvene formacije, dok se resursi i prilike dijele putem kompjuteriziranog „obrasca diskriminacije“ (Apprich, Chun, Cramer, Steyerl 2018).

Usprkos ubrzanom širenju digitalnih alata tokom posljednjih desetljeća, koje se u početku pozdravljalo kao sredstvo eliminiranja „papirologije“ i racionaliziranja djelotvornosti, sistemski zahtjevi pojedincima da se

pridržavaju često nezgrapnih i invazivnih procedura za izvještavanje i verifikaciju nisu se smanjili, već su se umnožili. Taj je fenomen osobito vidljiv u Sjedinjenim Državama, što je brojne komentatore navelo na razmišljanje o pitanju birokratske štete. Ruth Wilson Gilmore (2008) je takvu štetu nazvala „organiziranim napuštanjem“, koje je odjek našlo u razmišljanju Elisabeth Povinelli o „ekonomijama napuštanja“ (2011), koje su najnasilnije usmjerene na američke crnce i siromašne. Dan Spade je pisao o „administrativnome nasilju“ (2015) koje provode institucije socijalne skrbi kojima jedva da su dani resursi nužni za služenje javnome dobru. Slično tome, Fred Moten i Stefano Harney govore o široko rasprostranjenom „prisilnom (*enforced*) nemaru“ institucija koje bi trebale raditi u javnom interesu, poput sveučilišta, koja, umjesto da podržavaju one kojima služe i svoje radnike, profesionalizaciju koriste kao oružje u procesu privatiziranja kapaciteta društvenog pojedinca za skrb (2004).

Jetka analiza neoliberalne birokracije sociologa Loïca Wacquanta u članku *Zanat izgradnje neoliberalne države* [*Crafting the Neoliberal State*] (2010) ističe kako se kazneno sputavanje osiromašenih i marginaliziranih temelji na dvama stupovima: s jedne strane, preobrazba socijalne skrbi u poticanje na rad, paradigmu u kojoj se pomoć – bilo u formi naknada za nezaposlenost, socijalnog stanovanja, bonova za hranu ili sličnih pogodnosti – sve više tretira kao oružje, odnosno sredstvo ispitivanja i moraliziranja ponašanja i provođenja psihosocijalnih formi prisile usmjerenih na introjekciju vrijednosti subordinacije ugrađenih u programe rada, obavezne obuke i prisilne medicinske terapije (Friedli i Stern 2015). S druge strane, širenje policijskog, kaznenog i zatvorskog sustava i pratećih zatvorskih grana djelatnosti (uključujući upravljanje postrojenjima specifično fokusiranim na populacije migranata).

Prema Loïcu Wacquantu, to obnavljanje i jačanje kapaciteta javnih vlasti „nije izrod nekog širokog društvenog trenda – bio to uspon ’biomoći’ ili nastup ’kasne modernosti’ – već, u svom temelju, djelovanje zanata izgradnje države“, odnosno, to je namjerni politički projekt naprednog kapitalizma, paradigme koja je, usprkos svom ishodištu u Sjevernoj Americi, „u toku – ili u pitanju – u svim naprednim društvima potčinjenima nepopustljivom pritisku da se konformiraju obrascu SAD“ (Wacquant 2010:210).

Upravo se u takvim kontekstima, u kojima se jaz između legalnosti i legitimnosti vraća kako bi ga se osjetilo na otvorenome, kulture pučkog ilegalizma mora iznova razmotriti kao praksu skrbi za slobodu koje su više od sume okolnosti što su ih proizvele. Moj je argument da su ti oblici prakse institucionalnog krparenja protuforma zanatskog oblikovanja države – zanatsko oblikovanje života koje je nužno sastavni dio snalaženja za život pod neoliberalnom vladavinom i automatiziranom birokracijom.

Značaj ponovnog vraćanja plebejskom ilegalizmu i institucionalnom krparenju na uličnoj razini može posredovati kao korektiv dvjema političkim tendencijama. S jedne strane, pučko iskustvo nužde da se prevari birokratske i tržišne strukture igra ulogu u konstrukciji suvremenih radikalno desnih imaginarija, pružajući čar i legitimnost samoprozvanim antisistemskim personama političkih figura poput Donalda Trampa ili Silvija Berlusconija, da navedemo samo dvojicu koji su postali čuveni svojim nonšalantnim stavovima prema šepurenju kršenjem zakonā. I obratno, nekoliko progresivnih političkih pokreta stjerano je u kut da postanu čuvari zakona i propisa, čime olabavljaju podršku onih klasa koje bi se možda prikladno mogle nazvati „mešetarskima“ umjesto „radničkim“.

Nadalje, umjesto da postanu poprište proizvodnje alternativa za režim rada, kognitivni i afektivni rad postali su paradigmatični za nove oblike intenziviranja proizvodnje viška vrijednosti koju se može stavljati u optičaj i monetizirati unutar kapitalističke logike, a ne nasuprot njoj. Figura kreativnog radnika, nematerijalnog radnika, virtuoza (Virno 2001), projektera (Szreder 2021), samopoduzetnika i drugih, spremne su prihvatiti delinkventa kao svojeg prikrivenog dvojnika. Domišljatost u tom smislu je ono veliko odsustvo među vrijednostima koje se uzdiže u sekularnim društvima modernoga kapitalizma. Domišljatost je za klasnu borbu ono što je kreativnost za umjetnosti, a inovativnost u *techne*. U toj perspektivi domišljatost se može promatrati kao protuotrov krizi sterilnosti umjetničke, kulturne i kreativne proizvodnje koja je modus proizvodnje estetskog, poetskog i etičkog eksperimentiranja koje se, međutim, teško prenosi u eksperimentiranje s oblicima življenja. Kako se može odbiti rad ostajanja zakonitim? Kako možemo osigurati prostore za formiranje subjektiviteta koji nisu skloni tome da pozovu policiju ili postanu policijom? Varanje, kradenje i laganje trebalo bi promatrati kao moduse proizvodnje drugačije vrste subjektiviteta, ukorijenjene u odbijanju ne tek rada, kao u tradiciji *operaističkog* razmišljanja, već u odbijanju potčinjenja.

I konačno, u dodiru s institucionalnim pravilima, kad god institucije prestanu biti funkcionalne, a kolektivno djelovanje potraži alternativne putanje, suvremeni ilegalizam je situiran u širem društvenom okruženju. Budući da praksa institucionalnog krparenja i pučkih ilegalizama služi i kao sredstvo preživljavanja i kao oblik otpora unutar različitih društvenih, političkih i ekonomskih okvira, ona dodatno raščinjava distinkciju između političkog, proizvodnog i reproduktivnog režima prakse. Za one koje zakoni države i/ili tržišta ne poimaju (a možda ih nikad i nisu poimali) kao punopravne subjekte građanstva, demokracije, humanosti, racionalnosti, krparenje je često jedina prilika da se ponovo aktualizira njihova konstitutivna moć. To je bitna karakteristika političke djelatnosti plebejskih grupa,

a moj je prijedlog da bi ono trebalo postati važna sastavnica institucionalne analize u sadašnjosti. Premda se institucionalno krparenje ne može naprosto nerefleksivno prigrliti, jer može voditi samome poništavanju slobode u čije ga se ime provodi, kapacitet institucija da ne samo toleriraju potrebe izražene takvim krparenjem, već i da se učine osjetljivima na njih, kao i odgovornima spram tih potreba kao reakcija odozdo na isključivanje, nedjednakost, birokratsku glupost i nedjelotvornost, ključan je moment tehnopolitičke pristupačnosti kako bi se takve dodirne točke iz restriktivnih granica preobrazile u živahne membrane, gdje se moć može preraspodijeliti i gdje se političke pedagogije mogu odvijati.

Prevoditeljka: Hana Dvornik

Literatura

- Abu Hamdan, Lawrence (2015), "هيقت (Taqiyya) –The Right to Duplicity", samostalna izložba u Kunst Halle Sankt Gallen, 11. 7–13. 9. 2015.
- Accetto, Torquato, Benedetto, Croce (1928), *Della dissimulazione onesta*, Bari: Laterza.
- Apprich, Clemens, Wendy Hui, Kyong Chun, Florian, Cramer, Hito, Steyerl (2018), *Pattern Discrimination*, Minneapolis and London: Meson Press.
- Arendt, Hannah (1969), 'Lying in politics' u Arendt, H., *Crises of the Republic*, New York: Harcourt, Brace and Company: 1–48.
- Benjamin, Walter i Lacis, Asja (1925), 'Neapel', u Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, ur. Rolf Tiedemann i Herman Schweppenhauer (1972), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Brown, Michael K. (198), *Working the street: Police discretion and the dilemmas of reform*, New York: Russell Sage Foundation.
- Cassano, Francesco i Claudio Fogu (2010), „Il pensiero meridiano oggi: Intervista e dialoghi con Franco Cassano“, *California Italian Studies* 1 (1): 1–14.
- Cassano, Franco (2015) *Il pensiero meridian*, Roma-Bari: Gius and Figli Spa.
- Cremonesi, Laura, Orazio, Irrera, Daniele, Lorenzini, Martina, Tazzioli (ur.) (2016), *Foucault and the Making of Subjects*, Lanham: Rowman and Littlefield.
- Crouch, Colin (2004), *Post-Democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Curcio, Anna, (5.9.2012), „Un paradiso abitato da diavoli' ... o da porci. Appunti su razzializzazione e lotte nel Mezzogiorno d'Italia“, *UniNomade* (<https://uninomade.org/un-paradiso-abitato-da-diavoli-o-da-porci/>), pristupljeno 5. septembra 2012.
- Davis, Benjamin P. (2019), „The Politics of Édouard Glissant's Right to Opacity“, *The CLR James Journal* 25 (1/2): 59–70.
- Delpech, Jean-Marc (2019), *Alexandre Marius Jacob, voleur et anarchiste*, Paris: Nada editions.
- De Sousa Santos, Boaventura. (2015). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Duval, Clément (2012), *Outrage: An Anarchist Memoir of the Penal Colony*, New York: PM Press.

- Echeverría, Bolívar (2000), *La modernidad de lo barroco*, Mexico City: Ediciones Era.
- Faure, Sébastien (1926), *Encyclopédie anarchiste*, sv. 2, Oeuvre Internationale des Editions Anarchistes, 1925–1934, (<https://archive.org/details/EncyclopedieAnarchisteTome2/page/n433/mode/2up>), pristupljeno 10. marta 2024.
- Feldman, Alex J. (2020), „Foucault’s concept of illegalism“, *European Journal of Philosophy*, 28 (2): 445–462.
- Foucault, Michel (1975), *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris: Gallimard.
- Ferragina, Emanuele (2009), „The never-ending debate about The moral basis of a backward society: Banfield and ‘amoral familism’“, *Journal of Anthropological Society of Oxford* 1 (2): 141–160.
- Foucault, Michel (1980), „On Popular Justice: A Discussion with Maoists“, prev. John Mephram, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel i dr (2001), „Table Ronde“ Esprit 413, „Normalisation et contrôle social (Pourquoi le travail social?)“ (travanj/svibanj 1972): 678–703; pretisnuto u Michel Foucault, *Dits et écrits*, Paris: Gallimard, str. 1184–1207.
- Foucault, Michel u F. Ewald (ur.) (2013), *La société punitive: Cours au Collège de France 1972–1973*, Paris: Gallimard/Seuil.
- Foucault, Michel (2015), *The Punitive Society: Lectures At The Collège De France 1972–73*, Graham Burchell (prev.), New York: Palgrave Macmillan.
- Fraser, Nancy (2016), „Contradictions of Capital and Care“, *New Left Review* 100: 99–117.
- Friedli, Lynne i Robert Stearn (2015), „Positive affect as coercive strategy: conditionality, activation and the role of psychology in UK government workfare programmes“, *Medical humanities* 41 (1): 40–47.
- Gago, Verónica (2017), *Neoliberalism from below: Popular pragmatics and baroque economies*, Durham: Duke University Press.
- García Linera, Álvaro (2001), „Sindicato, multitud y comunidad. Movimientos sociales y formas de autonomía política en Bolivia“ u *Tiempos de rebelión*, Álvaro García Linera, Felipe Quispe, Raquel Gutiérrez Aguilar and Luis Tapia (ur.), La Paz: Comuna and Muela del Diablo.
- Gilmore, Ruth Wilson (2008), „Forgotten places and the seeds of grassroots planning“, *Engaging contradictions: Theory, politics, and methods of activist scholarship*, 31.
- Glissant, Édouard (1997), „The Right to Opacity“ u: *Poetics of relation*, Michigan: University of Michigan Press.
- Graeber, David (2015), *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*, Brooklyn: Melville House.
- Gramsci, Antonio (1926), *Alcuni temi della questione meridionale*, PSI.
- Imrie, Doug (1994–95), „The ‘Illegalists’“, *Anarchy: A Journal Of Desire Armed*, (jesen-zima).
- Koyré, Alexandre (1945), „The Political Function of the Modern Lie“, *Contemporary Jewish Record* 8 (3): 290–300. (lipanj).
- Küstners, Anselm i Garrido, Elisa (2020), „Mining PIGS. A structural topic model analysis of Southern Europe based on the German newspaper Die Zeit (1946–2009)“, *Journal of Contemporary European Studies* 28 (4): 477–493.
- Law, John (2010), „Care and killing: Tensions in veterinary practice“, *Care in practice: On tinkering in clinics, homes and farms*, str. 57–72.

- Lipsky, Michael (1969), *Toward a theory of street-level bureaucracy*, Madison, Wisconsin: Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin.
- Mol, Annemarie, Ingunn Moser i Jeannette Pols (ur.) (2010), *Care in practice: On tinkering in clinics, homes and farms*, transcript Verlag.
- Moten, Fred i Stefano Harney (2004), „The university and the undercommons: Seven theses“, *Social Text* 22 (2): 101–115.
- Mungiu-Pippidi, Alina (2006), „Corruption: Diagnosis and treatment“, *Journal of Democracy* 17 (3).
- Ong, Aihwa (2006), *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*, Durham, NC: Duke University Press.
- Parry, Richard (1987), *The Bonnot Gang. The Story Of The French Illegalists*, (<https://leftypol.org/dead/src/1630155235784-0.pdf>), pristupljeno 18. februara 2021.
- Piperno, Franco (1997), *Elogio dello spirito pubblico meridionale: genius loci e individuo sociale*, Vol. II, Manifestolibri.
- Piven, F. (1972), „Militant civil servants in New York City“ u F. Rourke (ur.), *Bureaucratic Power in National Politics*, Boston: Little, Brown, str. 408–419.
- Povinelli, Elisabeth A. (2011), *Economies of Abandonment Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*, Durham: Duke University Press.
- Prottas, Jeffrey Manditch (1978), „The power of the street-level bureaucrat in public service bureaucracies“, *Urban Affairs Quarterly* 13 (3): 285–312.
- Rai, Amit S. (2019), *Jugaad time: Ecologies of everyday hacking in India*, Durham: Duke University Press.
- Serge, Victor (1978), *Memoirs of a Revolutionary*, Oxford: Oxford University Press.
- Simons, P. Z. (2013), „Illegalism: Why pay for a revolution on the installment plan ... When you can steal one?“, *Modern Slavery: The Libertarian Critique of Civilization* 3: 8–33.
- Sohn-Rethel, Alfred (1926), „Das Ideal des Kaputten. Über neapolitanische Technik“ u: *Das Ideal des Kaputten* (Freiburg: ça ira-Verlag, 2018), prijevod na engleski John Garvey, str. 41–48, (<https://hardcrackers.com/ideal-broken-neapolitan-approach-thingstechnical/>), pristupljeno 10. marta 2024.
- Spade, Dean (2015), *Normal life: Administrative violence, critical trans politics, and the limits of law*, Durham: Duke University Press.
- Szreder, Kuba (2021), *The ABC of the projectariat*, Manchester: Manchester University Press: 161–163.
- Vásquez, Delio (2020), „Illegalist Foucault, Criminal Foucault“, *Theory & Event*: 935–972. (travanj).
- Virno, Paolo (2001), *Grammatica della moltitudine: per una analisi delle forme di vita contemporanee*, Soveria Mannelli: Rubbettino Editore.
- Wacquant, Loïc (2010), „Crafting the neoliberal state: workfare, prisonfare, and social insecurity“ 1, *Sociological forum*, 25 (2), Oxford, UK: Blackwell Publishing.

Valeria Graziano

THE RABBLE'S LIFECRAFT: INSTITUTIONAL TINKERING AND POPULAR ILLEGALISMS

SUMMARY

This essay is part of the ongoing cultural project “Figure it Out: The Art of Living Through System Failures”. Figure it Out involves cultural organizations Drugo More (Rijeka, Croatia); Kiosk (Belgrade, Serbia); La Labomedia (Orléans, France); Unfinished Foundation (Malta); Vektor (Athens, Greece); artist collectives ŠKART (Belgrade, Serbia); RYBN.org (Paris, France); and !Mediengruppe Bitnik (Berlin, Germany); and researchers Mara Ferreri, Valeria Graziano, Marcell Mars, Tomislav Medak. Partners will work with and engage different communities sharing their stories through art productions, exhibitions, a radio festival, bonfire events and web-zines. The project is supported with funding from the European Union, the Ministry of Culture and Media and the Government Office for Cooperation with NGOs of the Republic of Croatia

KEYWORDS: Institutional Tinkering, Popular Illegalisms, Ingenuity, Bureaucratic Subversion, Informal Economies